

Інтэлігенцыя ў сістэме грамадскіх адносін

У перыяд актыўных сацыяльных змяненняў, што адбываюцца ў грамадстве, значную ролю іграе найбольш адукаваны яго слой — інтэлігенцыя. Неабходны дасканалы аналіз месца і магчымасцей інтэлігенцыі ўнутры грамадства, каб адказаць на пытанне, якога напрамку вектар з'яўляецца прыкладаннем яе сіл: асветніцтва, актыўная палітычная дзейнасць, неўмяшальніцтва і назіральнасць «критически мыслящих личностей».

Вывучэнне дадзенай праблематыкі паказвае на неадназначнасць разумення даследчыкамі сэнсу існавання інтэлігенцыі, а таксама самога тэрміна. Мэта дадзенага артыкула — вызначыць значнасць, месца і ролю інтэлігенцыі ў сучасным грамадстве.

Адносіны да інтэлігенцыі ва ўсе часы залежалі ад яе паводзін у той або іншы крытычны момант, яе прыбліжанасці да маральнага ідэала. То яна ўсхвалялася як «луч света в темном царстве» і ўзносілася на п'едэстал, то абвінавачвалася ва ўсіх «смертных грехах», зробленых грамадствам. Гэта мы назіраем не толькі ў паўсядзённай навуковай палеміцы, але і ў выказваннях навукоўцаў, якія сталі класікамі. Так, В. О. Ключэўскі пачынае свае нататкі «Аб інтэлігенцыі» з вызначэння, якім раскрывае сваё ўяўленне аб прадмеце: «Назначение интеллигенции — понимать окружающее, действительность, свое положение и своего народа...». А затым не вельмі добра класіфікуе тыпы інтэлігенцыі: «1) люди с лоскутным мирозерцанием, сшитым из обрезков газетных и журнальных; 2) сектанты с затвержденными заповедями, но без образа мыслей и даже без способности к мышлению; 3) щепки, плывущие по течению, оппортунисты либеральные или консервативные, и без верований, и без мыслей, с одними словами и аппетитами» [1, с. 298].

Возьмем выказванні сучаснікаў. Раздумваючы аб феномене інтэлігенцыі, А. І. Салжаніцын пісаў: «Интеллигент — это тот, чьи интересы и воля к духовной стороне жизни настойчивы и постоянны, не понукаемы внешними обстоятельствами и даже вопреки им. Интеллигент — это тот, чья мысль не подражательна» [2, с. 180]. У «образованщине» ён з горыччу канстатуе, што «слово "интеллигенция", давно извращенное и расплывшееся, лучше признаем пока умершим. Без замены интеллигенции Россия, конечно, не обойдется, но не от «понимать, знать», а от чего-то духовного будет образовано то новое слово» [3, с. 147].

Ж. Т. Тошчанка ў «Парадаксальным чалавеку» інтэлігенцыі XIX ст. прыпісвае такія рысы, як спачуванне, узаемадапамога, разуменне і падтрымка грамадскіх інтарэсаў, уменне прыватнае падпарадкаваць грамадскаму і г. д. Зараз ён не можа гаварыць аб інтэлігенцыі як аб адзінай сацыяльнай супольнасці Яна размеркавалася на групкі «хищников», «мародеров», «мутантов», «шатунов», «ту часть, которая нещадно эксплуатирует национальные идеи», «хамелеонов», «инфантилов», «холуев»,

«демагогов» и «новых диссидентов» [4, с. 315]. Трэба гаварыць, на думку акадэміка, аб іншай групе творча думваючых людзей, якіх неабходна называць не штэлігентамі, а ітэлектуаламі. Ім характэрны высокі прафэсіяналізм, уменне упісвацца ў новыя рэаліі, жорсткае рашэнне пытанняў, нават шляхам ушчамлення інтарэсаў не здолеўшых прыстасавацца да змен у жыцці, і ў той жа час імкненне жыць па прававых нормах, выключная мабільнасць і неідэалагізаванасць.

Больш таго, усё часцей падымаецца пытанне аб адсутнасці інтэлігенцыі як такой: «Несуществующее это понятие «интеллигент», надуманное, искусственное... забыть надо эти вздорные, мертворожденные слова — «интеллигент», «интеллигенция». Выдумка это, плод большой души и заблудшего ума. Нет таких слов и понятий» [5].

Розныя падыходы да сэнсу дадзенага паняцця звязаны з рознымі поглядамі на гістарычную мяжу узнікнення інтэлігенцыі: адны даследчыкі лічаць, што яна з'явілася з узнікненнем цывілізацыі, у антычным свеце (як агульнафіласофскае ўяўленне), друпя — у эпоху Адраджэння, трэція — з узнікненнем капіталізму (для абазначэння спецыфічнага сацыяльнага слоя). Розныя погляды існуюць і па пытаннях з'яўлення дадзенага паняцця ў Расіі. Найбольш распаўсюджаная думка, што «интеллигенция» ў сучасным разуменні, нягледзячы на бясспорнае паходжанне ад лацінскага караня, у першыню прагучаў у Расіі і ў іншыя мовы увайшоў ужо як пераклад з рускай. К. І. Чукоўскі адзначаў, што яно вынайздзена рускімі для абазначэння чыста рускай сацыяльнай праслойкі, зусім не вядомай Захаду, «ибо интеллигентом в те давние годы назывался не всякий работник умственного труда, а только такой, быт и убеждение которого были окрашены идеей служения народу» [6, с. 51].

На думку шэрага навукоўцаў, паняцце «интеллигенция» ў рускай мове эвалюцыяніравала: «Сперва это "служба ума", потом "служба совести" и, наконец,... "служба воспитанности"» [7, с. 9]. Яе асаблівасцю з'яўляецца га-тоўнасць клапаціцца не толькі аб сабе, але і аб іншых. Яна поўна духу цярымасці да чужых каштоўнасцей, павагі да іншых, адказнасці за свае учынкi. Інтэлігента лёгка пазнаць па адсутнасці агрэсіўнасці, падазронасці, комплексу ўласнай непаўнацэннасці.

М. А. Бярдзьеў сцвярджаў, што ў Расіі ёсць два разуменні інтэлігенцыі. Першае — агульначалавечае, якое падразумявае лепшых, выбраных людзей краіны, стваральнікаў духоўнай культуры нацыі, захавальнікаў грамадскай праўды, прарокаў лепшага будучага. Другое — саслоўна-каставае, якое ўключае людзей, якія выхваляюцца сваім дэмакратычным паходжаннем як прывілегіяй, што ганарацца сваім адшчапенствам, адсутнасцю традыцый духу як заслугай [8, с. 63]. Аўтара трывожыла мутацыя старога тлумачэння слова «интеллигенция», якое разумелася як нешматлікі элітарны слой насельніцтва з моцнымі традыцыямі, маштабнасцю ведаў і мыслення, цвёрдымі этычнымі нормаў. Яго палохаў працэс яе «люмпенізацыі», знікнення пераемнасці духу, здрабнення маральных устоёў. Ён бачыў раскол, які агаліў душу кожнага інтэлігента і паказаў яе ўнутраную сутнасць. І ме-

навіта сэнс існавання сапраўдных інтэлігентаў у складаных перыяды гісторыі так добра вызначыў У. Г. Караленка: «Среди расколовшегося мира есть и еще долго будет человеческий тип, болющий этим расколом, но занимающий в нем свое собственное определенное место. Это то, что принято называть общим названием интеллигенция. Она чувствует ненормальность раскола. Она стремится к слиянию разных частей расколовшегося мира, к тому, чтобы люди были равны» [9, с. 11].

Сучасны расійскі даследчык А. Севасцянаў зрабіў спробу выдзеліць радавныя прыкметы інтэлігенцыі: унутраную супярэчнасць, унутрыгрупавы антаганізм, індывідуалізм, абвостраную любоў да свабоды [10, с. 108]. У дадзенай трактоўцы можна згадзіцца з першай і апошняй пасылкамі. «Индивидуализм» лепш было замяніць «личностным началом». Паколькі працэс уласнага станаўлення глыбока асобасны, творчы, а ўсялякая творчасць не церпіць абмежаванняў, яна бязмежна. А вось сцвярджанне аб антаганізме некалькі перабольшана. Сапраўднай інтэлігенцыі не уласцівы крайнасці, яна імкнецца да ісціны, а ісціна знаходзіцца заўсёды паміж крайнасцямі. Сапраўдная інтэлігенцыя не разбуральнік, яна — стваральнік, які ўмее знаходзіць раўнавагу пры любых ухілах гісторыі.

«Человек душевно-духовный всегда пребывает в искании,— заўважаў Г. С. Бацішчаў,— в ненасытной жажде еще большей правды, всегда в пути: путешествие его незавершимо» [11, с. 17]. Увесь сэнс жыцця інтэлігенцыі — у пошуку ісціны, «долженствующей» дапамагчы чалавеку, адчуць усю цэласнасць і значнасць свайго існавання. Гегелеўскае «действительность интеллигенции есть самопознание» бясспрэчна. Больш таго, філосаф адзначае, што «интеллигенция — есть власть, господствующая над запасом принадлежащих ей образов и представлений», і гэта ўлада дае ей магчымасць пераўтвараць усеагульны парадак [12, с. 290]. Інтэлігенцыя заўсёды ставіць перад сабой чарговае пытанне, спрабуючы спасцігнуць нязведанае і знайсці нейкую сутнасць, якая адкрывае гарызонты чалавечаму развіццю.

Можна выказаць меркаванне, што з'яўленне інтэлігенцыі звязана з глыбокай трансфармацыяй грамадства. Яна узнікае там, «где сравнительно быстро принялась европейская образованность и возник европейски образованный слой, а сацыяльная «почва», сацыяльная структура развівалась медленней» [13, с. 43]. Пераважнай парой фарміравання такой групы з'яўляюцца «моменты, когда в социально-психологическом климате должны произойти резкие перемены, преимущественно в сторону аналитизма... Данная дефиниция опирается скорее на умонастроение, чем на какие-либо социально-демографические, классовые, имущественные и тому подобные признаки» [14, с. 97]. Важнай складальнай з'яўлення інтэлігенцыі ёсць наяўнасць уласнай, адрознай ад якой-небудзь ментальнасці. П. М. Мілюкоў размежаваў паняцці «интеллигенция» і «образованный класс», іх узаемадзеянне ў выглядзе схемы «круг в кругe». «Интеллигенция,— пісаў ён,— тесный внутренний круг: ей принадлежит инициатива и творчество. Большой круг «образованного слоя» является средой непосредственного воздействия интеллигенции» [15, с. 108]. Сучасныя рэаліі ўнеслі пэўныя

карэктывы ў дадзеную схему. Унутраны круг падзялілі паміж сабой інтэлігенты і інтэлектуалы. На наш погляд, у сучасным грамадстве першыя (як ні мала іх засталася) больш значны для краіны, паколькі здольны не толькі прафесійна выконваць сваю працу, але з'яўляюцца вытворцамі і захавальнікамі духоўнай культуры грамадства, падаюць прыклад станоўчага і мірнага суіснавання, дзякуючы прызнанню высокай каштоўнасці любой асобы. Хоць калі-небудзь, магчыма, народ перастане быць цёмнай неадукаванай масай, а інтэлігенцыя яе асветнікам. Абодва бакі ператворацца ў інтэлектуалаў і будуць зносіцца адзін з адным на роўных.

А пакуль інтэлігенцыя — супольнасць, якая з'яўляецца каталізатарам духоўнага прагрэсу, паколькі захавала культурныя дасягненні мінулага, здольна адэкватна ацаніць сучаснае і выбраць вектар руху ў будучае. Але менавіта пастаяннае яе наватарства пабуджала філосафаў, сацыёлагаў і гісторыкаў узнімаць пытанне аб канфлікце паміж інтэлігенцыяй і уладай як паміж працэсамі развіцця, абнаўлення, з аднаго боку, і стабільнасці, устойлівасці — з другога. Шэраг даследчыкаў падыходзіць да разгляду гэтай праблемы праз раскрыццё працэсаў ўнутры трохвугольніка: улада — інтэлігенцыя — народ. Асноўныя пастулаты: 1) улада загадвае, народ пасіўна падпарадкоўваецца, а інтэлігенцыя спрабуе ўнесці гуманістычныя пачаткі ў палітыку ўлады ў адносінах да народа; 2) інтэлігенцыя прыслужвае уладзе, значыць выступае супраць народа; 3) інтэлігенцыя аб'ядноўваецца з народам супраць улады; 4) улада фарміруе ў народа вобраз інтэлігента-ворага.

Праблема адносін інтэлігенцыі да ўлады — праблема неразвітога ў прававых адносінах грамадства, у якім адсутнічае недатыкальнасць правоў асобы. Яна узнікае тады, калі асноўная маса насельніцтва вядзе патрыярхальны лад жыцця, палітычна бязграмаднае, а таму пасіўнае і не праяўляе цікавасці да палітычнага жыцця, моўчкі падпарадкоўваецца валявым уздзеянням улады, лічыць яе бліжэйшай і зразумелай, чым інтэлігенцыя, якая заусёды незадаволена і мудра выказваецца. У такім выпадку інтэлігенцыя бярэ на сябе функцыю палітычнай апазіцыі ўладзе, прэтэндуючы пры гэтым на агульнанароднае прадстаўніцтва. У прававой дзяржаве такой праблемы няма, як і няма інтэлігенцыі. А адносіны інтэлектуалаў да ўлады нічым не адрозніваюцца ад адносін да яе астатніх членаў грамадства, якія галасуюць на выбарах. Задача інтэлігенцыі — выйсці з сярэдзіннага становішча ў дадзеным трохвугольніку. А для гэтага патрэбна нараўне з асветай і духоўным выхаваннем ствараць прававыя механізмы, якія забяспечваюць асобе неабходную абарону.

Інтэлігенцыі неабходна ісці да мэты, якую цяжка здзейсніць, уяўляючы хутчэй супраціўленне, чым падтрымку з абодвух бакоў. Пры складаным эканамічным становішчы, калі яна павінна затрачваць сілы на падтрымку ў сваіх сем'ях мінімуму дабрабыту, — дадзеная праграма наогул ператвараецца ва утопію. У гонцы пад назвай выжывання узнікае небяспека, што на дыстанцыі застануцца інтэлігенты-тэарэтыкі, апантанія якоў-небудзь ідэя-панацэяй, здольнай без доўгай і карпатлівай працы вылечыць хворае грамадства. І тады ўся краіна можа ператварыцца ў эксперыментальную

пляцоўку «целителей». У гісторыі гэтаму нямала прыкладаў. Таму час патрабуе асаблівай асцярожнасці ў падыходзе для вырашэння такіх складаных праблем. Інтэлігенцыя можа зрабіць спробу намацаць тую ступень сваёй рэальнай неабходнасці ў адносінах паміж уладай і народам, якая паступова вядзе да іх збліжэння і ўзаемаразумення.

Выказваюцца меркаванні аб тым, што неабходна навучыцца умению крытычна супрацоўваць з уладай, не ставячы пытанне аб яе разбурэнні і перамозе анархіі. Альтэрнатыва інтэлігенцкай апазіцыі, на думку навукоўцаў, з'яўляецца не улада інтэлігенцыі, а яе інтэлект і творчая свабода ад улады.

М. А. Бярдзьеў папярэджаў, што страта чалавекам цэласнасці падштурхоўвае яго, з аднаго боку, да неагуманізму, а з другога — да таталітарызму. Непаўнацэнны чалавек спрабуе кампенсаваць сваю недасканаласць новай ідэалогіяй, арыстакратычнай па духу, элітнай або неабмежаванай сілай улады. І той, і іншы сродак даюць усведамленне сваёй значнасці, ілюзію ўласнай цэласнасці і неабходнасці. Так вядзе сябе ў пэўныя моманты і частка інтэлігенцыі, пераўтвараючыся, па вызначэнні П. Струве, у функцыю вечнай нязгоды, бунту, рэвалюцыйнасці. Часцей за усё гэту функцыю тлумачаць тым, што інтэлігенцыя, якая выпрацоўвае інавацыі, адказваецца ад старых каштоўнасцей, чым наносіць удар па інстытутах грамадства, якія іх ахоўваюць. Аднак у найбольш развітых краінах не ліквідуюць інавацыйна думачы слой людзей. Яны ствараюць баланс сіл, калі функцыі змянення, уласцівыя інтэлігенцыі, і функцыі стабільнасці, якія з'яўляюцца адрознымі рысамі бюракратыі, дапаўняюць адзін аднаго.

На наш погляд, апазіцыйнасць у адносінах да ўлады не трэба трактаваць як варожасць, а хутчэй як крытычнасць, прычым канструктыўную. Яе мэта — не разбурэнне, а паляпшэнне, своечасовае прадбачанне памылак і жаданне не страціць час для іх выпраўлення. У ідэале ўлада павінна ўмець слухаць і чуць, каб выкарыстоўваць прадукты разумовай дзейнасці людзей на карысць усяго грамадства і ў той жа час даваць інтэлігенцыі адчуць яе запатрабаванасць і дзейнасць.

Гэта ўзаемадапаўненне добра растлумачыў нямецкі навуковец К. Манхейм, гаворачы, што ўлада (эліта ў галіне палітыкі і арганізацыі) «создает интеграцию многочисленных волевых импульсов», а «функции элиты в области знания, эстетики и религии — сублимировать духовные энергии, не полностью использованные обществом в ежедневной борьбе за существование. Эти элиты приводят в движение...тенденции, которые не получили бы на данном уровне должного развития без более или менее сознательного управления» [16, с. 76]. Інтэлігенцыя валодае ўладай духу і фарміруе духоўны клімат грамадства праз уздзеянне на свядомасць людзей. Каб пазбегнуць крайнасцей, дзейнасць інтэлігенцыі павінна быць накіравана на своеасаблівую «вакцинацыю» насельніцтва ад унутранага рабства, ад дагматызму мыслення і яго вузкасці. Пры высокім узроўні культуры грамадства магчыма гуманная палітыка і выкананне інтэлігенцыяй функцыі духоўнага стрыжня грамадства, які супрацьпастаўляецца амасаўленню і ўсярэдненасцю людзей. Чым бліжэй адчуваецца інтэлігенцыяй палітычны

крызіс, тым актыўней яна павінна быць у сваёй дзейнасці. Гэта яе справа — «coveant consules» («пусть будут бдительны консулы»), папярэджаць народ у «неправильности отправления жизни» і паказваць наступствы гэтага, прапаноўваючы шляхі кансалідацыі і прагрэсу [17, с. 420].

ЛІТАРАТУРА

1. *Ключевский В. О.* Об интеллигенции // Неопубликованные произведения. М., 1983.
2. *Солженицын А. И.* Архипелаг ГУЛАГ // Малое собр. соч. М., 1991. Т. 6.
3. *Солженицын А. И.* Образованщина // Русская интеллигенция. История и судьба. М., 2000.
4. *Тощенко Ж. Т.* Парадоксальный человек. М., 2001.
5. *Иванов А.* Интеллигент — это кто? // Книжное обозрение. 1992.3 марта. № 11.
6. *Чуковский К. И.* Живой как жизнь: Разговор о русском языке. М., 1962.
7. *Гаспаров М. А.* Интеллектуалы, интеллигенты, интеллигентность // Русская интеллигенция. История и судьба М., 2000.
8. *Гаспаров К. И.* Русская интеллигенция: История и судьба М., 2000.
9. *Короленко В. Г.* « Во мне вечная оппозиция...» // Литературная газета. 1991. № 27.
10. *Севастьянов А.* Двести лет из истории русской интеллигенции // Наука и жизнь. 1991. № 3.
11. *Севастьянов А.* Перестройка и нравственность // Вопросы философии. 1990. № 7.
12. *Гегель Г.* Энциклопедия философских наук. М., 1977. Т. 3.
13. *Померанц Г.* Долгая дорога истории // Выход из транса. М., 1995.
14. *Петров В. М.* Социокультурная динамика и функции интеллигенции // Русская интеллигенция. История и судьба. М., 2000.
15. *Милюков П. Н.* Интеллигенция и историческая традиция // Вопросы философии. 1991. № 1.
16. *Манхейм К.* Человек и общество в век преобразования. М., 1991.
17. *Ключевский В. О.* Сочинения. М., 1990. Т. 9.

SUMMARY

In article the estimation of world outlook problems of history and policy is given. The role and place of intelligency in the past and present are analyzed. In the given context the special attention is bald to the question of mutual relation of intelligency with the State and people.